УДК 347.921: 347.61/.63 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-10/28

ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ПРО УЧАСТЬ У ВИХОВАННІ ДИТИНИ В ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

RESOLUTION OF DISPUTES ABOUT PARTICIPATION IN THE EDUCATION OF A CHILD IN CIVIL JURISDICTION

Чеховська І.В., д.ю.н., професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Державний податковий університет
orcid.org/0000-0002-7030-2456

У статті на підставі аналізу судової практики встановлено, що найбільшу групу спорів про участь у вихованні дитини становлять спори щодо: визначення порядку участі у вихованні дитини та про усунення перешкод у спілкуванні з нею для одного з батьків; визначення порядку участі у вихованні дитини та про усунення перешкод у спілкуванні з нею для баби / діда; зміни порядку участі у вихованні дитини.

При розгляді спорів щодо визначення порядку участі у вихованні дитини та про усунення перешкод у спілкуванні з нею для одного з батьків встановлено, що органи опіки і піклування при визначенні способу участі іншого з батьків у вихованні дитини необґрунтовано відмовляють тому з батьків, з ким проживає дитина. Встановлено, що предметом спорів є невиконання зобов'язань матері дитини повідомляти батька про важливі факти про життя дитини; невиконання вимог щодо необхідності узгоджувати з іншим із батьків порядок, спосіб та лікувальні установи, необхідні для лікування дітей, відвідування дітьми освітніх закладів; визначення графіка зустрічей батька з дитиною з огляду на її вік і тривале проживання з матір'ю; визначення порядку участі батька у вихованні дитини в усі передвихідні та вихідні дні; доцільність участі батька у вихованні дитини та спілкуванні з нею у випадках, коли дитина проживає на тимчасово неконтрольованій Україною території.

Встановлено, що при оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини підлягають врахуванню такі базові елементи: погляди дитини; індивідуальність дитини; збереження сімейного оточення і підтримання відносин; піклування, захист і безпека дитини; вразливе положення; право дитини на здоров'я; право дитини на освіту.

З'ясовано, що при розгляді спорів про визначення порядку участі у вихованні дитини та про усунення перешкод у спілкуванні з нею для баби / діда необхідно дотриматися розумного балансу інтересів між бабою, батьками і внуком та врахувати насамперед інтереси дитини, які не завжди можуть відповідати її бажанням, з урахуванням її віку, стану здоров'я, психоемоційного стану. Встановлено, що порядок спілкування баби та/або діда з онуками повинен забезпечувати найкращі інтереси дітей, зокрема спілкування з онуками згідно з графіком має відбуватися з дотриманням режиму дітей та уникненням конфліктних ситуацій.

Доведено, що визначення чи зміна способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею має відповідати віковим потребам дитини й бути достатнім для забезпечення участі батька у вихованні дитини за умови сумлінного ставлення батька до виконання свого обов'язку.

Окремо звернуто увагу на процесуальні питання у справах про визначення порядку участі у вихованні дитини. З'ясовано, що звернення особи до суду з позовом, однією з вимог якого є визначення способу та порядку участі у вихованні дитини шляхом встановлення відповідного графіка, а також із заявою про забезпечення позову щодо побачень та спілкувань (контактів) із дитиною, тотожні між собою, а тому вжиття заходів забезпечення позову із заявленими позовними вимогами не допускається. Встановлено, що у справах за позовом одного з батьків про визначення способів участі у вихованні дитини і спілкуванні з нею належним відповідачем є інший із батьків, а не орган опіки та піклування.

Здійснено аналіз практики ЄСПЛ щодо участі одного з батьків у вихованні дитини. Встановлено, що неналежне виконання рішення національних судів є наслідком недостатньо розвинутих законодавчих та адміністративних механізмів. Зокрема, наявні механізми були недостатніми для прискорення добровільного дотримання домовленостей із залученням фахівців служби у справах дітей та сім'ї, а також не передбачали конкретних заходів з метою забезпечення примусового виконання рішення про встановлення побачень з дитиною.

Ключові слова: цивільне судочинство, захист сімейних прав, судова практика, інтереси дитини, права батьків, участь у вихованні дитини, сімейні правовідносини, спори про участь у вихованні дитини.

The article, based on the analysis of court practice, found that the largest group of disputes about participation in the upbringing of a child are disputes regarding: determining the order of participation in the upbringing of a child and removing obstacles in communication with it for one of the parents; determination of the order of participation in the upbringing of the child and the elimination of obstacles in communication with the grandmother / grandfather; changes in the order of participation in raising a child.

When considering disputes regarding the determination of the order of participation in the upbringing of the child and the elimination of obstacles in communication with him for one of the parents, it was established that the guardianship and care authorities, when determining the method of participation of the other parent in the upbringing of the child, unreasonably refuse the parent with whom the child lives. It has been established that the subject of the dispute is the failure of the child's mother to inform the father of important facts about the child's life; non-fulfillment of the requirements regarding the need to coordinate with the other parent the procedure, method and medical institutions necessary for the treatment of children, attendance of children at educational institutions; determining the schedule of meetings between the father and the child, taking into account the child's age and long-term residence with the mother; determination of the procedure for the father's participation in raising the child on all pre-weekend and weekend days; the expediency of the father's participation in raising the child and communicating with him in cases where the child lives in a territory temporarily not controlled by Ukraine.

It was established that the following basic elements should be taken into account when assessing and determining the best interests of the child: the views of the child; individuality of the child; preserving the family environment and maintaining relationships; care, protection and safety of the child; vulnerable position; the child's right to health; the child's right to education.

It has been found that when considering disputes about determining the order of participation in raising a child and about removing obstacles in communication with her, it is necessary for the grandmother / grandfather to maintain a reasonable balance of interests between the grandmother, parents and grandson and take into account first of all the interests of the child, which may not always correspond to her wishes, taking into account her age, state of health, and psycho-emotional state. It was established that the order of communication between the grandmother and/or grandfather with the grandchildren should ensure the best interests of the children, in particular, communication with the grandchildren according to the schedule should take place with observance of the children's regime and avoidance of conflict situations.

© Чеховська І.В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

It has been proven that determining or changing the method of participation in raising a child and communicating with him should meet the age needs of the child and be sufficient to ensure the father's participation in raising the child, provided that the father is conscientious in fulfilling his duty.

Particular attention was paid to procedural issues in cases on determining the order of participation in the upbringing of a child. It was found that a person's appeal to the court with a lawsuit, one of the requirements of which is to determine the method and order of participation in raising a child by establishing an appropriate schedule, as well as with a statement to secure a lawsuit regarding visits and communications (contacts) with the child, are identical to each other, and therefore taking measures to secure a lawsuit with the stated claim requirements is not allowed. It has been established that in cases following a claim by one of the parents to determine the methods of participation in the upbringing of the child and communicating with her, the other parent is the proper defendant, and not the body of guardianship and guardianship.

An analysis of the practice of the ECHR regarding the participation of one of the parents in raising a child was carried out. It has been established that improper implementation of the decision of national courts is a consequence of insufficiently developed legislative and administrative mechanisms. In particular, the existing mechanisms were insufficient to speed up voluntary compliance with agreements with the involvement of child and family service specialists, and did not provide for specific measures to ensure enforcement of the decision to establish visitation with the child.

Key words: civil proceedings, protection of family rights, judicial practice, interests of the child, parents' rights, participation in the upbringing of the child, family legal relations, disputes about participation in the upbringing of the child.

Актуальність. Інститут сім'ї в Україні охороняється державою. Свідченням цього є положення ч. 3 ст. 51 Конституції України [1], норми Сімейного кодексу України [2], Законів України: «Про охорону дитинства» [3], «Про дошкільну освіту» [4], «Про загальну середню освіту» [5], «Про позашкільну освіту» [6], «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [7], «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [8], «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [9], ратифіковані міжнародно-правові акти як-то Конвенція ООН про права дитини [10], Хартія Європейського союзу про основні права 2000 року [11], Укази Президента України («Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей» [12], «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» [13], «Про додаткові заходи із забезпечення гарантій реалізації прав та законних інтересів дітей»[14] тощо), постанови КМУ, загальнодержавні та галузеві програми, накази МОН України, МОЗ України спрямовані на захист інституту сім'ї в Україні і забезпечення найкращих інтересів дитини. Так, відповідно до положень ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства» на кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання, і розвиток дитини [3]. Навіть незважаючи на окреме проживання батьків (через різні причини) сімейний зв'язок з дитиною зберігається і вважається захищеним правом, передбаченим ст. 8 Європейської конвенції з прав людини [15]. Про це йшлося і у рішеннях ЄСПЛ, зокрема у справах Berrehab проти Нідерландів, рішення ЄСПЛ від 1988 р., вищезазначена примітка 101, пункт 21, а також у інших рішеннях, включаючи: Ahmut проти Нідерландів, заява № 73/1995/579/665, ЄСПЛ, від 28 листопада 1996 р., пункт 30; Gül проти Швейцарії, рішення ЄСПЛ, 1996 р., вищезазначена примітка 69, пункт 32; Al-Nashif та інші проти Болгарії, заява № 50963/99, від ЄСПЛ 20 червня 2002 р. [16].

Водночас незважаючи на вищезазначені правові гарантії, що регламентовані державою, враховуючі і, у тому числі і рішення ЄСПЛ (що є джерелом права в Україні, згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»), доводиться констатувати, що інститут шлюбу в Україні переживає кризу через виклики і загрози, які обумовлені трансформацією шлюбно-сімейних відносин, що пов'язані із світоглядними і глобалізаційними змінами, а також воєнним станом запровадженим в Україні з 2022 року. Так, завдяки проведеному аналізу судових справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у Єдиному державному реєстрі судових рішень за період з липня 2022 року по липень 2025 року нами встановлено, що найбільша частка судових справ стосується визначення місця проживання дитини; усунення перешкод у спілкуванні з дитиною (дітьми) та визначення порядку участі в її (їх) вихованні; позбавлення батьківських прав; стягнення аліментів на утримання неповнолітніх дітей; встановлення опіки та піклування [17, с. 80].

Наведене вище обумовлює актуальність проведення аналізу судової практики щодо вирішення сімейних спорів про участь у вихованні дитини. Зазначимо, що питанню визначення місця проживання дитини присвячено низку праць вітчизняних учених у яких обґрунтовані слушні пропозиції щодо удосконалення правового механізму забезпечення найкращих інтересів дитини в частині визначення її місця проживання [18; 19; 20; 21].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика теоретико-правових та прикладних проблем вирішення сімейних спорів стала предметом наукових досліджень таких учених, як: К.М. Аніщенко, Н.В. Білянська, В.І. Борисова, В.А. Ватрас, І.В. Жилінкова, Л.В. Красицька, М.В. Логвінова, Х.М. Маркович, Л.О. Самілик, Д.О. Тихомиров, Г.В. Чурпіта та інших.

Захист сімейних прав та інтересів судом досліджував у своїй дисертаційній роботі П.І. Салюк. Вчений здійснив аналіз теоретико-правових проблем захисту сімейних прав та інтересів судом; дослідив правову природу суб'єктивних сімейних прав та охоронюваних законом сімейних інтересів як об'єкта судового захисту; вивчив зарубіжний досвід, в тому числі практику Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу щодо захисту прав та законних інтересів учасників сімейних відносин; розкрив особливості захисту сімейних прав та законних інтересів в контексті оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які порушують права та законні інтереси учасників сімейних відносин та інше [22, с.2-3]. Слід згадати і проведене дослідження Н.В. Волковою стосовно захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві. Авторка у дисертаційній роботі обґрунтувала концептуальний підхід до розуміння найкращих інтересів дитини при захисті сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві, що здійснюється на підставі оцінки та збалансування складових (критеріїв) найкращих інтересів дитини у конкретній ситуації з урахуванням індивідуальності кожної окремої дитини, щодо якої здійснюється захист, та за можливою участю самої дитини для висловлювання своєї думки у цивільному судочинстві. Також на підставі аналізу законодавства та сучасних доктринальних положень авторка запропонувала визначення поняття захисту сімейних прав та інтересів дитини як діяльності уповноважених осіб та юрисдикційних органів, спрямованої на відновлення порушених, невизнаних, оспорюваних сімейних прав та інтересів дитини або встановлення безспірних суб'єктивних сімейних прав та інтересів дитини, а в деяких випадках – недопущення чи попередження порушення прав та інтересів дитини у майбутньому. Вченою було запропоновано справи про захист сімейних прав та інтересів дитини, що розглядаються у порядку цивільного судочинства, поділити на такі види: справи щодо захисту права на виховання дитини; справи про зміну правового статусу

дитини та інших учасників сімейних відносин; справи про виконання обов'язку щодо утримання дитини; справи про захист прав та інтересів дитини від домашнього насильства та інше [23, с. 2-3]

Незважаючи на проведені наукові дослідження все ж такі доводиться констатувати, що питанням вирішення сімейних спорів про участь у вихованні дитини не приділено належної уваги з точки зору сучасних викликів і загроз.

Мета статті. Аналіз судової практики, нормативно-правової бази, наукових праць щодо вирішення спорів про участь у вихованні дитини у порядку цивільного судочинства, виокремлення ризиків, що становлять загрозу механізму захисту сімейних прав та інтересів дитини та розробка пропозицій щодо удосконалення вітчизняного законодавства у досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Батьки, відповідно до законодавства України, наділені рівними правами в частині відповідальності за виховання, навчання і розвиток дитини (ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства» [3]). Відтак, незважаючи на будь-які обставини батьки повинні брати участь у житті і розвитку дитини за виключенням випадків чітко регламентованим вітчизняним законодавством. Досліджуючи правову природу батьківства Л.В. Красицька виокремила загальні критерії цього поняття. До них вчена віднесла: «1) права та обов'язки матері та батька існують паралельно між собою об'єднуючись однією суттю – «батьківські права»; 2) батьківські права охоплюють весь комплекс майнових та немайнових прав, які належать конкретній людині (матері або батькові), засновані на походженні дитини від цієї особи, що засвідчено органами державної реєстрації актів цивільного стану; 3) батьківські права мають абсолютний характер захисту; 4) батьківські права не можуть бути правонаступництвом, лише це стосується прав на майно батьків та дитини» [24; с. 76].

Наведене доводить важливість участі обох батьків у вихованні дитини. Проте на практиці мають місце спори щодо: визначення порядку участі у вихованні дитини та про усунення перешкод у спілкуванні з нею для одного з батьків; визначення порядку участі у вихованні дитини та про усунення перешкод у спілкуванні з нею для баби / діда; зміни порядку участі у вихованні дитини; про розірвання шлюбу з іноземним елементом і визначення порядку участі у вихованні дитини тощо. Також виникають процесуальні питання у справах про визначення порядку участі у вихованні дитини.

Розглянемо їх більш детально. При розгляді спорів про визначення порядку участі у вихованні дитини та про усунення перешкод у спілкуванні з нею для одного з батьків слід звернути увагу на те, що звернутися до органів опіки та піклування, а також до суду для визначення способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї, може також і той із батьків, з яким визначено місце проживання дитини. Відмова органів опіки та піклування у визначенні способу участі іншого з батьків чи суду в задоволенні відповідних позовних вимог лише з мотивів того, що звертається не той із батьків, який проживає окремо, є необґрунтованою. За заявою матері, батька дитини орган опіки та піклування визначає способи участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї. Рішення про це орган опіки та піклування постановляє на підставі вивчення умов життя батьків, їхнього ставлення до дитини, інших обставин, що мають істотне значення (частина перша статті 158 СК України [2]). Відповідно до частини другої статті 159 СК України [2] суд визначає способи участі одного з батьків у вихованні дитини (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо), місце та час їхнього спілкування. В окремих випадках, якщо це викликано інтересами дитини, суд може обумовити побачення з дитиною присутністю іншої особи. Тлумачення зазначених норм дозволяє зробити висновок, що будь-хто із батьків може звернутися до органу опіки та піклування для визначення способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї. У разі наявності спору про способи участі одного з батьків у вихованні дитини, зокрема, якщо орган опіки та піклування не визначив способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею, не виключається вирішення такого спору в судовому порядку незалежно від того, хто з батьків звертається з позовом (той, хто проживає з дитиною, чи той, хто проживає окремо), і визначення способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї, що є ефективним способом захисту та не суперечить закону [25].

Не менш важливим обов'язком матері, якщо дитина проживає з нею, є зобов'язання повідомляти батька дитини про факти захворювання та лікування дитини, про від'їзд (обставини й напрямок) дитини за межі міста більше ніж на два дні. Суд вважає, що таке інформування не є діянням, спрямованим на обмеження волевиявлення особи, і входить до поняття надання інформації про дитину, що є складником контакту з дитиною. Водночас повідомлення батьку про важливі факти із життя дитини не можна розцінювати як обтяжливе зобов'язання. Про це йдеться у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду справа № 753/9433/17, провадження № 61-3462св20 [26]. Зокрема, суд на підставі аналізу норм матеріального права вважає, що батько, який проживає окремо від дитини, також має право на особисте спілкування з нею, а мати не має права перешкоджати батьку спілкуватися з дитиною, та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не має негативного впливу на нормальний розвиток дитини. У наведеній справі Судом було встановлено, що неактивна участь батька в житті сина спричинена тривалим конфліктом між сторонами, проживанням відповідача на значній відстані від сина та неналежним усвідомленням матір'ю необхідності участі батька у вихованні сина, незважаючи на конфліктні стосунки між сторонами. Після розірвання шлюбу із ОСОБА_1 ОСОБА_2 фактично позбавлений можливості спілкуватися із сином, що призводить до того, що формування ставлення дитини до батька відбувається лише за впливом матері, яка має вкрай неприязні стосунки із відповідачем. Суд підкреслив, що згідно з частиною першою статті 157 СК України питання виховання дитини вирішується батьками спільно (крім випадку, передбаченого частиною п'ятою цієї статті), та відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» контакт з дитиною – це реалізація матір'ю, батьком, іншими членами сім'ї та родичами, у тому числі тими, з якими дитина не проживає, права на спілкування з дитиною, побачення зазначених осіб з дитиною, а також надання їм інформації про дитину або дитині про таких осіб, якщо це не суперечить інтересам дитини. Таким чином, зобов'язання ОСОБА_1 як матері дитини повідомляти батька про факти захворювання та лікування ОСОБА_4, про від'їзд (обставини та напрям) дитини за межі міста Києва більше ніж на два дні не є діянням, спрямованим на обмеження волевиявлення особи, і входить до поняття надання інформації про дитину, що є складовою контакту з дитиною, в розумінні статті 1 Закону України «Про охорону дитинства». При цьому, на думку Верховного Суду, повідомлення батьку про важливі факти із життя дитини не можна розцінювати як обтяжливе зобов'язання.

Також слід звернути увагу на те, що суд може відмовити в задоволенні вимог про зобов'язання того з батьків, із ким проживає дитина, узгоджувати з іншим із батьків порядок, спосіб та лікувальні установи, необхідні для лікування дітей, відвідування дітьми освітніх закладів,

якщо це може призвести до порушення прав дітей, коли між сторонами є гострий конфлікт і такі умови погодження при недосягненні згоди між батьками з наведених питань можуть створювати загрозливі для життя та здоров'я дітей ситуації [27].

Якщо між дитиною та батьком немає психологічного зв'язку й дитина з огляду на її вік і тривале проживання з матір'ю повноцінно не сприймає його як батька, зустрічі батька з дитиною доцільно розпочати проводити у присутності матері. Така позиція Суду зазначена у постанові Верховного Суду від 23 червня 2020 року у справі № 754/9026/16-ц [28]. Зокрема Суд вважає, що відповідно до статті 15 Закону України «Про охорону дитинства» дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів. Згідно із статтею 141 СК України, мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини. У статті 157 СК України встановлено, що питання виховання дитини вирішується батьками спільно. Той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею. Той з батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвиткові дитини. Відповідно до статті 159 СК України, якщо той із батьків, з ким проживає дитина, чинить перешкоди тому з батьків, хто проживає окремо, у спілкуванні з дитиною та її вихованні, зокрема, він ухиляється від виконання рішення органу опіки і піклування, другий із батьків має право звернутися до суду з позовом про усунення цих перешкод. Суд визначає способи участі одного з батьків у вихованні дитини (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо), місце та час їхнього спілкування з урахуванням віку, стану здоров'я дитини, поведінки батьків, а також інших обставин, що мають істотне значення. В окремих випадках, якщо це викликано інтересами дитини, суд може обумовити побачення з дитиною присутністю іншої особи. Системний аналіз наведених норм матеріального права дає підстави вважати, що батько, який проживає окремо від дитини, також має право на особисте спілкування з нею, а мати не має права перешкоджати батьку спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не має негативного впливу на нормальний розвиток дитини. У зв'язку з цим суд вважає, що проведення зустрічей батька з дитиною без присутності матері може негативно вплинути на психоемоційний стан дитини, оскільки між позивачем та дитиною відсутній сталий психологічний зв'язок та дитина, враховуючи її вік та тривале проживання з матір'ю, повноцінно не сприймає позивача як батька. Для налагодження довірливих відносин між батьком і дитиною необхідний час, протягом якого поступово буде відбуватися налагодження спілкування та формування емоційної прив'язаності дочки до батька.

Водночас суд може призначити зустрічі малолітніх дітей (2 роки) з батьком без присутності матері, якщо між батьками виникають конфлікти при дітях під час зустрічей за участю матері, що перешкоджає налагодити контакт батька з дітьми й негативно впливає на психологічний та емоційний стан дітей. Така позиція висловлена у постанові Верховного Суду від 30 вересня 2021 року. Суд вважає, що «у зв'язку з наявністю конфлікту між батьками, неможливістю батьків самостійно дійти згоди у вихованні синів, а також наявністю об'єктивних перешкод у позивача у спілкуванні з дітьми, буде доцільним проводити побачення дітей з батьком протягом трьох годин першої та третьої суботи місяця, другої та четвертої неділі місяця та у день народження дітей без присутності матері» [29].

Ті обставини, що дитина проживає на тимчасово неконтрольованій Україною території, а судове рішення, яке має бути виконуваним, але виконання якого держава не може гарантувати у зв'язку із зазначеними обставинами, не можуть бути підставою для відмови в задоволенні позовних вимог про участь батька у вихованні дитини та спілкуванні з нею і позбавлення батька такого законного права. Таке рішення було прийнято по справі № 185/8359/17 [30].

Також не менш важливою є постанова КЦС ВС 04.12.2024 № 296/1743/23 (61-9849св24) [31]. Справа стосується прав батька, який проживає на території України, є особою призовного віку та не може виїхати за межі території України для побачень з донькою яка проживає з матір'ю в Польщі. Колегія суддів зауважує, що тимчасовий виїзд дитини за кордон не може обмежувати право батька на спілкування з дитиною, яке повинно реалізовуватися задля підтримання родинних відносин та емоційного контакту малолітньої дитини з її батьком.

При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини Суд вважає, що підлягають врахуванню такі базові елементи: (а) погляди дитини; (б) індивідуальність дитини; (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин; (г) піклування, захист і безпека дитини; (ґ) вразливе положення; (д) право дитини на здоров'я; (е) право дитини на освіту [32].

У контексті дослідження важливо здійснити огляд практики ЄСПЛ щодо участі одного з батьків у вихованні дитини. Справа «Вишняков проти України» [33]. Заявник від шлюбу має доньку, місце проживання якої було визначено з матір'ю. Порядок участі батька у вихованні дитини та у спілкуванні з нею було визначено судом, проте мати не дотримувалася цього рішення, чинила перешкоди у побаченнях батька та дитини, у зв'язку з чим заявник був позбавлений можливості тривалий час бачитися з донькою. Заявник неодноразова звертався до Державної виконавчої служби, поліції, суду. Суд дійшов висновку, що мати дитини перешкоджала належному здійсненню заявником його права доступу, та постановив, що заявнику мала бути надана можливість проводити зі своєю донькою один місяць влітку та один тиждень під час зимових шкільних канікул щороку до досягнення нею повноліття. 26 травня 2016 року Державна виконавча служба Селидівського міського управління юстиції відкрила виконавче провадження за рішенням від 08 грудня 2015 року. 10 червня 2016 року державний виконавець поінформував матір дитини про рішення від 08 грудня 2015 року. Проте рішення суду так і не було виконане.

Заявник звернувся до Європейського суду з прав людини. Заявник скаржився, що національні органи влади не виконали рішення від 04 червня 2009 року про надання права доступу до його малолітньої доньки. Заявник посилався на статті 6 та 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція). Надаючи оцінку, Суд зазначив, що право взаємного спілкування одного з батьків та дитини становить основоположний елемент «сімейного життя» у розумінні статті 8 Конвенції. Суд дійшов висновку, що було порушено статтю 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя) у зв'язку з невиконанням рішення національного суду про надання заявнику доступу до його дитини.

Дотичні справи розглядав ЄСПЛ: «Ген та інші проти України» [34], «Вихованок проти України» [35], «Бондар проти України» [36], «Швець проти України» [37] та інші.

Аналіз наведених вище справ дає підстави стверджувати про наявність великої кількості справ у провадженні ЄСПЛ щодо участі одного з батьків у вихованні дитини. Також слід зазначити, що усі ці справи об'єднує бездіяль-

ність органів влади України, зокрема посадових осіб, які мають відповідати за належне виконання рішень вітчизняних судів. До того ж неналежне виконання рішення національних судів є наслідком недостатньо розвинутих законодавчих та адміністративних механізмів. Зокрема, наявні механізми були недостатніми для прискорення добровільного дотримання домовленостей із залученням фахівців служби у справах дітей та сім'ї, а також не передбачали конкретних заходів з метою забезпечення примусового виконання рішення про встановлення побачень з дитиною.

Щодо спорів про визначення порядку участі у вихованні дитини та про усунення перешкод у спілкуванні з нею для баби / діда цікавими є постанови суду щодо визначення способів участі баби у вихованні внука, місця та часу їхнього спілкування. Суд вважає, що необхідно дотриматися розумного балансу інтересів між бабою, батьками і внуком та врахувати насамперед інтереси дитини, які не завжди можуть відповідати її бажанням, з урахуванням її віку, стану здоров'я, психоемоційного стану [38]. А порядок спілкування баби та/або діда з онуками повинен забезпечувати найкращі інтереси дітей, зокрема спілкування з онуками згідно з графіком має відбуватися з дотриманням режиму дітей та уникненням конфліктних ситуацій [39].

Також при визначенні порядку участі батька / матері у вихованні дитини з інвалідністю судам слід враховувати вік дитини, стан її здоров'я і характер захворювання, встановлені в індивідуальній програмі реабілітації дитини, а також рекомендації та обмеження, оскільки участь батька / матері у вихованні дитини з інвалідністю і спілкуванні з нею має відповідати найкращим інтересам дитини та забезпечувати збереження позитивної динаміки реабілітації, давати можливість уникнути порушення або погіршення результатів виконання програми лікування [40].

Стосовно спорів про зміну порядку участі у вихованні дитини. При ухваленні рішення про зміну способу участі батька у вихованні дитини оцінка найкращих інтересів дитини включає знаходження балансу між усіма елементами, необхідними для рішення, яке не порушує інтересів дитини, з огляду на об'єктивні обставини спору. Таке рішення було обґрунтовано у постанові Верховного Суду від 19 листопада 2020 року у справі № 757/4643/18-ц [41]. Аналогічний правовий висновок викладено у постанові Верховного Суду від 18 листопада 2020 року у справі № 127/6439/19 [42].

Визначення чи зміна способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею має відповідати віковим потребам дитини й бути достатнім для забезпечення участі батька у вихованні дитини за умови сумлінного ставлення батька до виконання свого обов'язку. У разі зміни обставин, пов'язаних із віком дитини, станом її здоров'я, психоемоційним станом, жодна із сторін не позбавлена можливості звернутися до суду з позовом про визначення іншого способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею [43]

Розглядаючи постанови суду варто звернути увагу і на процесуальні питання у справах про визначення порядку участі у вихованні дитини. Так, звернення особи до суду з позовом, однією з вимог якого є визначення способу та порядку участі у вихованні дитини шляхом встановлення відповідного графіка, а також із заявою про забезпечення позову щодо побачень та спілкувань (контактів) із дитиною, тотожні між собою, а тому вжиття заходів забезпечення позову із заявленими позовними вимогами не допускається [44]. Також суди звертають увагу на те, що у справах за позовом одного з батьків про визначення способів участі у вихованні дитини і спілкуванні з нею належним відповідачем є інший із батьків, а не орган опіки та піклування. Так Суд дійшов висновку, що «у справі за позовом одного з батьків про визнання незаконним рішення органу опіки та піклування про визначення способів участі у вихованні дитини та спілкуванні того з батьків, хто проживає окремо від неї, належними відповідачами є: особа рішення якої стосується (той з батьків, для якого визначено способи участі у вихованні дитини та спілкуванні) та орган опіки та піклування, рішення якого оскаржується; - у справі за позовом одного з батьків про визначення способів участі у вихованні дитини та спілкуванні належним відповідачем є інший з батьків, а не орган опіки та піклування» [45].

Підсумовуючи варто підкреслити, що, з огляду на досить велику кількість справ щодо визначення порядку участі у вихованні дитини та про усунення перешкод у спілкуванні з нею для одного з батьків; визначення порядку участі у вихованні дитини та про усунення перешкод у спілкуванні з нею для баби / діда; зміни порядку участі у вихованні дитини виникає потреба у запровадженні державної сімейної політики в Україні (як запобігаючи механізм негативного впливу на інститут сім'ї і як такий, що позитивно впливатиме на подальше формування цього інституту і його розвиток). Пропонуємо державну сімейну політику розглядати у двох взаємодоповнюючих аспектах. У політичному як самостійний напрям державної сімейної політики, система комплексної діяльності держави, яка спрямована на формування, збереження, укріплення, розвиток і охорону, забезпечення суверенітету та добробуту інституту сім'ї. У правовому як цілеспрямована діяльність державних органів та інших суб'єктів державної сімейної політики, спрямована на створення оптимальних умов для функціонування інституту сім'ї в Україні [46, с. 98].

Висновки. На підставі проведеного дослідження встановлено, що найбільшу групу спорів про участь у вихованні дитини становлять спори щодо: визначення порядку участі у вихованні дитини та про усунення перешкод у спілкуванні з нею для одного з батьків; визначення порядку участі у вихованні дитини та про усунення перешкод у спілкуванні з нею для баби / діда; зміни порядку участі у вихованні дитини.

Доведено, що при оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини підлягають врахуванню такі базові елементи: погляди дитини; індивідуальність дитини; збереження сімейного оточення і підтримання відносин; піклування, захист і безпека дитини; вразливе положення; право дитини на здоров'я; право дитини на освіту.

З'ясовано, що визначення чи зміна способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею має відповідати віковим потребам дитини й бути достатнім для забезпечення участі батька у вихованні дитини за умови сумлінного ставлення батька до виконання свого обов'язку.

Встановлено, що у справах за позовом одного з батьків про визначення способів участі у вихованні дитини і спілкуванні з нею належним відповідачем є інший із батьків, а не орган опіки та піклування.

На підставі аналізу практики ЄСПЛ щодо участі одного з батьків у вихованні дитини встановлено, що неналежне виконання рішення національних судів є наслідком недостатньо розвинутих законодавчих та адміністративних механізмів.

Перспективним напрямом подальшого дослідження, на нашу думку, є більш ґрунтовне вивчення судової практики щодо розірвання шлюбу з іноземним елементом і визначення порядку участі у вихованні дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov. ua/

2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 180. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

3. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04. 2002 р. № 2402-III. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

4. Про дошкільну освіту: Закон України від 06.06. 2024 р. № 3788-IX. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text

5. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05. 1999 р. № 651-XIV. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text

6. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06. 2000 р. № 1841-III. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D1%88%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%83%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83#Text

7. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01. 2005 р. № 2342-IV. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2342-15#Text

8. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text

9. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text

10. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

11. Хартія Європейського союзу про основні права від 7 грудня 2000 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU00303

12. Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей: Указ Президента України від 05.05. 2008 р. № 411/2008. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411/2008#Text

13. Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей: Указ Президента України від 11.06. 2005 р. № 1086/2005. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1086/2005#Text

14. Про додаткові заходи із забезпечення гарантій реалізації прав та законних інтересів дітей: Указ Президента України від 01.2013 р. № 312/2013. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312/2013#Text

15. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text

16. Berrehab v. The Netherlands, ECtHR, 1988, above fn. 101, para. 21, and many other authorities including Ahmut v. The Netherlands, Application no. 73/1995/579/665, ECtHR, 28 November 1996. URL: http://www.refworld.org/docid/3ae6b69014.html

17. Чеховська І.В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у порядку цивільного судочинства: аналіз судової практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 8, С. 80-85.

18. Тихомиров Д.О., Білянська Н.В. Визначення місця проживання дитини: теоретичні та практичні аспекти. *Наука і техніка сьогодні.* 2024. № 5 (33). С. 230–239.

19. Тихомиров Д.О., Білянська Н.В., Пилипенко С.А. Особливості вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини у період воєнного стану. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2024. № 3 (21). С. 835–846.

20. Маркович Х.М. Дитина між батьками: правові підходи до визначення місця проживання після розірвання шлюбу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10, С. 119-121.

21. Аніщенко К.М. Засади визначення місця проживання дитини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3, С. 124-128.

22. Салюк П. І. Захист сімейних прав та інтересів судом… дис. доктора філософ…спеціальність 081 Право. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради, Хмельницький, 2023. 238 с. URL: https://univer.km.ua/sites/default/files/users/user161/%D0%A1%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%BA/diss%20%D0%A1%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%BA.pdf

23. Волкова Н.В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві… дис. д.ю.н. 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2022. 469 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4fcfe324-d93f-4a7f-9659-af4abe691b19/content

24. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. Київ : *Видавництво Ліра*. Київ. 2014. 628 с.

25. Постанова Верховного Суду від 1 квітня 2020 року у справі № 165/2839/17 (провадження № 61-6769св19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88707341

26. Постанова Верховного суду від 9 листопада 2020 року у справі № 753/9433/17 (провадження № 61-3462св20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92765431

27. Постанова Верховного Суду від 4 вересня 2020 року у справі № 264/3435/18-ц (провадження № 61-7352св20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91338017

28. Постанова Верховного Суду від 23 червня 2020 року у справі № 754/9026/16-ц (провадження № 61-5215св19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90021471

29. Постанова Верховного Суду від 30 вересня 2021 року у справі № 176/1955/20 (провадження № 61-11417св21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100068068

30. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 25.03.2020 р. справі № 185/8359/17 (провадження № 61-3780св19) *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88667042

31. Постанова КЦС ВС від 04.12.2024 № 296/1743/23 (61-9849св24) *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/ show/123719417

32. Постанова Верховного Суду від 4 серпня 2021 року у справі № 654/4307/19 (провадження № 61-19210св20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KCS_vuh_dutunu.pdf

33. VYSHNYAKOV v UKRAINE (заява № 25612/12).від 24.07.2018 р. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-192006%22]}

34. GEN AND OTHERS v UKRAINE (заяви № 41596/19, № 42767/19) від 10.06.2021 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-211864%22]}

35. VYKHOVANOK v UKRAINE (заява № 12962/19) від 07.10.2021 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-212050%22]}

36. BONDAR v UKRAINE (заява № 7097/18) від 17.12.2019 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-200896%22]}

37. SHVETS v UKRAINE (заява № 22208/17) від 23.07.2019 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-195711%22]}

38. Постанова Верховного Суду від 22 липня 2020 року у справі № 295/13297/18 (провадження № 61-8094св20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90714225

39. Постанова Верховного Суду від 21 вересня 2022 року у справі № 172/456/21 (провадження № 61-650св22). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106390518

40. Постанова Верховного Суду від 22 листопада 2018 року у справі № 265/5260/16-ц (провадження № 61-11977св18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78110400
41. Постанова Верховного Суду від 19 листопада 2020 року у справі № 757/4643/18-ц (провадження № 61-22781св19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93053561
42. Постанова Верховного Суду від 18 листопада 2020 року у справі № 127/6439/19 (провадження № 61-398св20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93053388
43. Постанова Верховного Суду від 30 червня 2020 року у справі № 757/72415/17-ц (провадження № 61-7055св19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90202153
44. Постанова Верховного Суду від 25 листопада 2020 року у справі № 752/21544/18 (провадження № 61-2862св19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93217637
45. Постанова Верховного Суду від 15 вересня 2021 року у справі № 757/39693/20 (провадження № 61-13261св21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99714054
46. Чеховська І. В. Адміністративно-правове забезпечення державної сімейної політики в Україні: дис. … докт. юрид. наук. Ірпінь, 2014. 535 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 13.11.2025
Дата публікації: 28.11.2025